

<https://doi.org/10.15407/rksu.42.005>

УДК 77:929:94(477+450) «Драгоманова Л., Драгоманов М.»

Світлана Блащук, кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця відділу української історіографії,
Інститут історії України Національної академії наук України
(Київ, Україна)

ORCID: 0000-0003-1430-6353

E-mail: blashchuks@gmail.com

Олексій Ясь, член-кореспондент Національної академії наук України,
доктор історичних наук, провідний науковий співробітник
відділу української історіографії, Інститут історії України
Національної академії наук України (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-5816-2876

E-mail: alexyas@ukr.net

СВІТЛИНА ЛЮДМИЛИ ДРАГОМАНОВОЇ РОБОТИ МІКЕЛЯ ШЕМБОША З КОЛЕКЦІЇ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО: ХРОНОЛОГІЧНА АТРИБУЦІЯ Й БІОГРАФІЧНІ КОНТЕКСТИ

Мета роботи. Уточнити хронологічну атрибуцію світлини Людмили Драгоманової, пов'язати її з біографією М. Драгоманова, його епістолярними контактами й манерою комунікації, а також практиками італійського фотографа М. Шембоша. **Методологія** дослідження спирається на комбінування аналітичних і компаративних стратегій як стосовно відомих відбитків світлини Л. Драгоманової, так й епістолярію М. Драгоманова. **Наукова новизна** визначається встановленням хронологічної атрибуції світлини Л. Драгоманової, окресленням контекстів біографії М. Драгоманова, пов'язаних з Італією та Флоренцією, зокрема його комунікацією з М. Бучинським й обміном фотографічними

Цитування: Блащук С., Ясь О. Світлина Людмили Драгоманової роботи Мікеля Шембоша з колекції Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: хронологічна атрибуція й біографічні контексти. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 3 (42). С. 5—17. <https://doi.org/10.15407/rksu.42.005>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

6 картками як своєрідним культурним ритуалом. Висвітлюються найголовніші практики М. Шембоша як фотографа. На основі аналізу графічних зображень на звороті світлини Л. Драгоманової роботи М. Шембоша розглядається його стратегія фахової саморепрезентації. Показується, що фотографічні послуги М. Шембоша були затребувані тодішньою аристократією, але водночас були доступні й широким верствам. Наголошується на масштабі творчої спадщини М. Шембоша, фотографії якого зберігаються в колекціях багатьох відомих музеїв, галерей, бібліотек світу. **Висновки.** Обстоюється думка, що світлина Л. Драгоманової була зроблена, як і фотографія її чоловіка, 11 травня 1873 р. Відзначається, що М. Драгоманов доволі скептично ставився до обміну світлинами зі своїми кореспондентами, проте розумів його культурне призначення. Підкреслюється, що в більшості випадків не М. Драгоманов, а його кореспонденти виступали ініціаторами обміну. Показується, що такий обмін у процесі епістолярної комунікації другої половини XIX ст. був цікавим й інформативним культурним ритуалом.

Ключові слова: світлина, хронологічна атрибуція, Людмила Драгоманова, Михайло Драгоманов, біографія, Мікель Шембош, Флоренція.

Актуальність теми дослідження. Винайдення та поширення фотографічної справи причинилося до багатьох важливих, ба навіть тектонічних зрушень у найрізноманітніших сферах суспільного буття XIX ст. Цей діапазон перетворень був доволі вражаючим і строкатим: від новітніх способів документування візуальних образів навколишнього світу до постання зовсім інших каналів трансляції інформації та знання, передусім комунікаційних технологій [21].

Та не менш важливими, хоча й менш помітними були трансформації, котрі нав'язала фотографія на полі соціального та культурного життя, зокрема в епістолярних практиках. Йдеться про нові ритуали і символи комунікації, котрі включали дарування світлин не тільки як виявів або знаків дружньої приязні чи інших почувань, а як культурно значущих і довірчих актів уваги. Вони справили чималий вплив і в певному розумінні започаткували культурні практики, котрі перейшли у XX ст. та стали неодмінним атрибутом епістолярної комунікації¹.

Аналіз досліджень і публікацій. Протягом 1850-х років постав і набув поширення в наступні десятиліття своєрідний формат світлин, які орієнтувалися на розмір офіційних візитівок (фр. *carte de visite*) 11,4 × 6,3 см [15]. Останні часто докладалися до листів. Швидке розширення фотографічних практик протягом другої половини XIX ст. захоплювало дедалі ширший культурний простір, в якому оберталися не тільки вищі та середні соціальні верстви, а й представники перехідних і мішаних прошарків [7; 21; 23; 25].

¹ Стаття підготовлена в межах швейцарсько-українського проекту «Михайло Драгоманов: Швейцарія на українській інтелектуальній мапі Європи» (Mykhailo Drahomanov: Switzerland on Ukraine's Intellectual Map of Europe) університету Лозанни та Інституту історії України Національної академії наук України, котрий фінансується Швейцарським національним науковим фондом.

Недаремно в епістолярії другої половини XIX ст. можемо віднайти чимало контекстів і сюжетів, пов'язаних з обміном або дарунками фотографій як добре відомих особистостей, так і малознаних осіб. Вони свідчили про встановлення емоційної близькості, а інколи демонстрували спільні інтелектуальні пошуки, духовну спорідненість і культурну налаштованість. Навіть більше, обмін світлинами у процесі листування не тільки візуалізував почуття, враження, рефлексії щодо дописувача та його найближчого життєвого середовища, а й генерував свого роду ефект присутності чи, навпаки, відсутності особи тощо. Відтак фотографія часом причинялася до самотнього емоційного поштовху уяви як складної комбінації гаданого та реального в репрезентації образу дописувача [5; 10; 11; 13].

Саме тому від середини XIX ст. з поступовим удоступненням фотографічних послуг обмін світлинами між кореспондентами стає досить поширеним неформальним ритуалом в епістолярній комунікації, що набуває дедалі більших культурних значень. Власне, ініціювання такого зв'язку часто-густо засвідчувало реноме особи в очах іншого кореспондента, котрий цінував і плекав такі контакти.

Мета дослідження полягає у хронологічній атрибуції фотографії Людмили Драгоманової, дружини Михайла Драгоманова, зробленої у Флоренції, потрактуванні комунікативних сюжетів і біографічних контекстів у супутніх епістолярних контактах, пов'язаних із даруванням цієї та інших світлин, а також окресленні основних рис творчої спадщини фотографа М. Шембоша.

Виклад основного матеріалу. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) у Зібранні історичних ілюстративних матеріалів 1860-х років — середини XX ст. зберігається світлина Л. Драгоманової [3]. Розмір фотографії 10,5 × 6 см наближений до вищезгаданого формату візитівки.

Це — робота відомого італійського фотографа Мікеля (Мішеля) Шембоша (Michele Schemboche)². Його авторство легко ідентифікується як за елементами оформлення під самою фотографією — вензелем S.M. із короною над літерами й написами внизу — «Schemboche. Phot.» та «Turin & Florence» (містами, в яких на той час розміщувалися його фотостудії) (Іл. 1), так і за зображеннями й написами на зворотному боці.

На звороті фото невідомою рукою написано чорним чорнилом — «Л.М. Драгоманова» і дата — «1875». Мабуть, саме даний напис і спричинився до датування вказаної світлини, котре фігурує в ІР НБУВ. Ця світлина, точніше лише її овал із зображенням (без авторських знаків фотографа), була опублікована у збірці спогадів про М. Драгоманова 2012 р., хоч і з іншою хронологічною атрибуцією — кінець 1870-х років [8, с. 103].

² У російських і українських спогадах, епістолярних дописах та розвідках його прізвище здебільшого перекладається як Шембош, але зрідка побутують й інші варіанти, як-от: Шембок, Шембохе, Шенбохе.

Ил. 1. Людмила Драгоманова. Фото М. Шембоша. 11 травня 1873 р. Флоренція. Лицьовий бік. Джерело: ІР НБУВ. Ф. 292. Од. зб. 194

Ил. 2. Людмила Драгоманова. Фото М. Шембоша. 11 травня 1873 р. Флоренція. Зворотний бік. Джерело: ІР НБУВ. Ф. 292. Од. зб. 194

Утім, до сьогодні зберігся щонайменше ще один надрукований відбиток тієї ж самої фотографії Л. Драгоманової. Він був уміщений (включно зі зворотом) у книжці відомої дослідниці Тамари Скрипки [12, с. 444, 445]. Зворот опублікованого відбитка має суттєві фізичні відмінності (пошкодження) й інший рукописний напис, порівняно з примірником, який зберігається в ІР НБУВ. Це дозволяє обстоювати думку про інший відбиток згаданої світлини. Проте опублікована фотографія подана з іншою хронологічною атрибуцією — 1868 р. На жаль, у книзі не вказано ані місце сучасного зберігання світлини, ані підстави вищевказаного датування [12, с. 642].

Крім різних рукописних написів і відмінного фізичного зношення (пошкоджень) звороти обох відбитків цієї світлини є ідентичними. На зворотному боці видрукувано п'ять графічних елементів, розміщених у вигляді уявного трикутника.

Угорі посередині — герб Королівства Італії — червоний щит із білим / срібним хрестом, увінчаний королівською короною. У другому ряду ліворуч — медаль із зображенням Віктора Еммануїла II — першого короля

об'єднаної Італії, представника Савойської династії; праворуч — медаль з алегоричною фігурою із простягнутим у правиці лавровим вінком й лівою рукою на щиті; напис по колу італійською: «Progresso delle arti dell'industria e del commercio» («Прогрес мистецтв, промисловості, комерції») і прямий напис внизу: «Il cons prov. Decretava. MDCCCXL» («Провінційна рада постановила. 1840»). У третьому ряду ліворуч — зображення в колі з написом італійською: «Michele Schemboche. Valente cultore dell'arte fotografica. 1868» («Мікеле Шембош. Видатний знавець фотографічного мистецтва. 1868»); праворуч — зображення в колі з написом: «Michele Schemboche. 1871».

У середині уявного трикутника з медалей два написи італійською: «Medaille D'Or» («золота медаль») та «Medaille D'Argent» («срібна медаль»). Йдеться про відзнаки М. Шембоша як фотографа — золота медаль 1868 р. короля Віктора Еммануїла II [14] та, ймовірно, срібна медаль місцевої виставки 1871 р.

На звороті світлини під уявним трикутником напис італійською мовою: «Schemboche. Photographe de S.M. Le Roi D'Italie» («Шембош. Фотограф Його Величності Короля Італії»), а також адреси його фотостудій: «6. Place St. Charles, 6 Turin» і «38. Borgognissanti. 38. Florence» (Іл. 2). Зауважимо, що таке візуальне представлення звороту було своєрідною рекламною візитівкою для публіки та потенційних клієнтів. Подібним рекламним поданням своїх фотостудій послуговувалося багато європейських фотографів останньої третини XIX ст.

Однак, попри очевидну рекламну саморепрезентацію, варто відзначити, що М. Шембош був добре відомим фотографом як в Італії, так і поза її межами. Це яскраво потверджує той факт, що його фотографічні роботи зберігаються в низці сучасних колекцій відомих галерей, музеїв і бібліотек. Наприклад, вони представлені в колекціях Національної бібліотеки Нової Зеландії [24], Національної портретної галереї в Лондоні (Велика Британія) [18], Національної галереї Шотландії в Единбурзі [19], Центра Гетті — Художнього музею в Лос-Анджелесі (Каліфорнія, США) [22], Музею д'Орсе (Париж, Франція) [20] та багатьох інших.

Наразі варто окреслити постать М. Шембоша (1828/29—1908), принаймні його основні біографічні відомості. Припускають, що він був польського походження і міг народитися у Львові. Окрім того, М. Шембош був учнем славнозвісного французького фотографа, карикатуриста й письменника Гаспара Фелікса Надара (Турнашона, 1820—1910) у Парижі [20; 23, р. 49]. Навіть більше, з часом він став кореспондентом його фотостудії в Італії, зокрема з 1865 р. в Туріні. Згодом М. Шембош відкрив філію у Флоренції (столиці Італійського королівства в 1865—1871 рр.). Його туринська студія стала зареєстрованою фірмою 1885 р. [14].

На початку 1870-х років М. Шембош працював як фотограф у Флоренції й Туріні, а згодом у Римі (новій столиці Італії). Він знаний також

завдяки портретним фотографіям діячів італійського Рісорджименто, таких як Ігнаціо Гуїччолі (Guiccioli), Ауреліо Саффі (Saffi) та інших [16, р. 72].

Проте М. Шембош здобув своє поважне реноме не тільки завдяки численним портретним світлинам й родинним фотографіям, а й іншим роботам. Приміром, його ім'я згадувалося на шпальтах нью-йоркського часопису «The Photographic Times», який реферував чимало іноземних видань, зокрема європейських. Відзначалося, що роботи М. Шембоша, а саме — світлини італійських міст, передусім Риму, вирізняються незаперечними художніми якостями [25, р. 370]. **Зауважимо, що М. Шембош отримав почесну відзнаку на Всесвітній виставці у Відні [14], котра тривала з 1 травня до 31 жовтня 1873 р.**

Зрештою, М. Шембош був добре відомим фотографом, про якого згадують навіть у літературних творах, наприклад, італійського сценариста та письменника К'урціо Малап'арте [17, р. 80]. **Йдеться про нього і в мемуарних й епістолярних дописах багатьох іноземців, зокрема з Російської імперії.** М. Шембош зробив портретні світлини низки відомих осіб, наприклад, російської великої княгині Олени Павлівни. Ця фотографія зберігалася в родині князя Сергія Волконського — відомого театрального критика кінця XIX — першої третини XX ст. [2, с. 136].

Проте ім'я фотографа було доволі знаним і в емігрантському середовищі. Скажімо, збереглася фотографія доньки Олександра Герцена-старшого — Наталії («Тати»), зроблена цим фотографом 1868 р. у Флоренції [6, с. 444]. Саме М. Шембоша згадував Олександр Герцен-молодший у листі 12 березня 1870 р. із Флоренції до Наталії Огарьової (дружини М. Огарьова), коли планував замовити перефотографування портретної світлини батька до посмертного видання його творів [1, с. 87]. **Відома також портретна фотографія Олександри Бахметьєвої — близької подруги доньок Ф. Тютчева, зроблена тим же фотографом у Турині на початку 1870-х років [9, с. 39].** Останній зробив і фотопортрет композитора П. Чайковського [7, с. 32].

Родина Драгоманових — Михайло, його дружина Людмила, старша донька Лідія (1865 р. народження), наймолодша Оля (народжена на початку серпня чи початку вересня 1871 р. в Гайдельберзі [10, с. 31]) та няня-німкеня — переїхала до Флоренції в листопаді 1871 р. [4, с. 177]. Це сталося під час закордонного відрядження М. Драгоманова (1870—1873) від університету св. Володимира. Драгоманови залишалися у Флоренції (з тимчасовими роз'їздами по Італії) приблизно до середини травня 1873 р. [10, с. 310—311].

Із цим містом були пов'язані трагічні обставини родинної історії. 29 лютого 1872 р. подружжя втратило доньку Олю [10, с. 100]. Відтоді розпочалася затяжна депресія та постійні хвороби дружини, тривалі пошуки придатного помешкання, лікарів, подорожні й побутові негаразди, затримки поштової кореспонденції з Києва, до яких долучилася перманентна грошова криза. Старша донька Драгоманових — Лідія згадувала, що батьки були

дуже засмучені [8, с. 296]. Саме постійні недуги дружини М. Драгоманова спонукали Ольгу Косач (майбутню Олену Пчілку), рідну сестру вченого, приїхати в Італію влітку 1872 р. [10, с. 146].

До сьогодні найінформативнішим джерелом щодо перебування Драгоманових в Італії лишається листування Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським [10] — одним із діячів віденської «Січі», котра об'єднувала галицьких студентів у столиці імперії Габсбургів. Обоє кореспондентів сполучали енергійність й активність, які спричинили інтенсивний епістолярний діалог, інколи доволі гострий і напружений, але загалом доброзичливий.

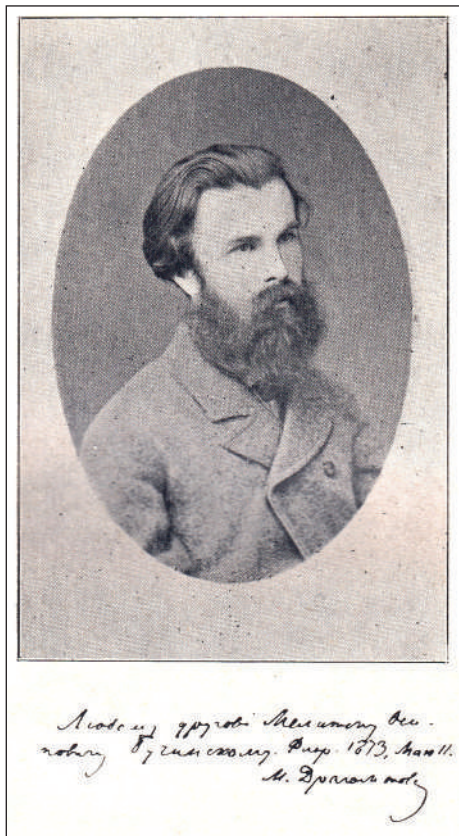
До того ж М. Драгоманов висловлював намір зупинитися у Відні на один або навіть два роки і розпитував М. Бучинського про повсякденні умови та можливу вартість прожиття з розрахунку на всю його родину [10, с. 103]. Тому їхнє листування містить низку різноманітних шарів інформації — приватної, громадської, наукової й літературної, обговорення та рецепцію інтелектуальних і культурних новацій, злободенних політичних тенденцій тодішньої європейської, російської, австрійської дійсності.

Попри полемічну манеру епістолярних писань М. Драгоманова, котра часто-густо стосувалася галицьких проблем і діячів, їхня комунікація вирізнялася щирою симпатією та відкритістю до новацій. Мабуть, якраз ця риса М. Бучинського найбільше відповідала тодішнім настроям і пристрастям М. Драгоманова, який цікавився найрізноманітнішим діапазоном питань.

Зауважимо, що тема обміну фотографічними картками між М. Драгомановим і М. Бучинським виглядає як своєрідний і доволі цікаво обставлений культурний ритуал у дусі свого часу. Адже такий символічний обмін демонстрував як взаємну повагу і значущість особистих контактів, так і визнання авторитету свого візаві. Причому ініціативу у справі обміну фотокартками наполегливо виявляв саме М. Бучинський. 18 грудня 1872 р. він відзначав у листі до М. Драгоманова: «Вашого листу и фотографіи жду пильно» [10, с. 221]. На що М. Драгоманов відповів у листі 25 грудня того ж року: «Тепер прошу опрощенія: сберусь скор(о) підти до фотографа, то разом з патретом пришлю и подячний лист до Січі» [10, с. 225].

Утім, М. Драгоманов затягнув цю справу на кілька місяців і надіслав фотографію лише з листом 7—8 травня 1873 р., відправку якого затримав на кілька днів, до отримання фотографії: «Посилаю мою фотографію и жіничину. Коли у Вас є теперішня Ваша, — пришліть» [10, с. 313].

Доволі лаконічним є напис на надісланій світлині: «Любому другу Мелитону Осиповичу Бучинському. Флор[енція]. 1873, Маю 11. М. Драгоманов» (Іл. 3). Ця світлина була видрукувана на окремій сторінці з автографом дарчого напису у збірці листування М. Драгоманова з М. Бучинським, виданій 1910 р. Однак її подали без авторських знаків М. Шембоша і вказівки, на якому боці фото був зроблений процитований вище напис.

Іл. 3. Михайло Драгоманов. Фото М. Шембоша. 11 травня 1873 р. Флоренція. Лицьовий бік. Джерело: Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871—1877 / Зладив М. Павлик. Львів, 1910. [С. І]

У листі від 14 травня 1873 р. (того ж дня, коли був отриманий лист М. Драгоманова від 7—8 травня) М. Бучинський відгукнувся на надсилання обох світлин — Михайла та Людмили у доволі розлогому та колоритному вигляді: «За фотографію и память Вашій пані ручки цілую, Вас сердечно дякую. Непремінно, колиб я був добре справувався, сталиби у моім альбомі крім Ваших ще фотографія Вашої сестри і її мужа (Петро Косач. — Авт.), та дивіться на ске[п]тицизм безприкладний...» [10, с. 314—315].

Ця заувага виказує очевидне скептичне налаштування М. Драгоманова до такого обміну. Зокрема, вона вказує на те, що він надіслав обидві світлини лише після настійних нагадувань дружини і задля цього затримав відправлення вже написаного й датованого листа.

Наукова новизна. Згадка про надсилання як своєї фотографії, так і світлини дружини, а також примітка М. Павлика як публікатора епістолярію про те, що М. Драгоманов фотографувався у Флоренції у «[S]Chembocche, photographie de S.M. le Roi d'Italie (Turin, Florence)» [10, с. 313] доз-

воляють із певністю відкинути вищезгадані версії датування світлини Л. Драгоманової — 1868 і 1875 рр., або кінець 1870-х років. До того ж в опублікованих джерелах нам не вдалося віднайти жодних свідчень, які potwierджували хоча б короткочасне відвідування Драгомановими Флоренції 1868 р. або 1875 р.

Отже, можемо дійти висновку, що світлина Л. Драгоманової була зроблена у той же день, як і її чоловіка — 11 травня 1873 р. у Флоренції. Про це опосередковано свідчить й очевидна подібність обох світлин.

У листі М. Драгоманова від 15 липня 1873 р. до Володимира Навроцького є також заключна згадка про надсилання його фотографії з побажанням — «пришліть мені у обміну Вашу» [13, с. 135]. Вірогідно, М. Драгоманов

переслав йому відбитку своєї світлини, зробленої у Флоренції напередодні від'їзду родини до Франції та Швейцарії.

Відзначимо, що М. Драгоманов зберіг приємні враження про роботу італійських фотографів протягом тривалого часу. 1892 року в листуванні з І. Франком М. Драгоманов високо відгукувався про якість світлин, зроблених в Італії, і zarazом нарікав на дороговизну паризьких фотографів, а також скаржився на їх незручне розташування [5, с. 411]. На початку 1890-х років йому було доволі складно рухатися через важку і на той час невиліковну хворобу — аневризму аорти.

Висновки. Навіть у молоді роки саме кореспонденти М. Драгоманова були ініціаторами обміну світлинами. Ця тенденція лише ствердилася пізніше, коли він став відомим діячем і публіцистом. Однак М. Драгоманов послідовно дотримувався неписаного етикету, поширеного в тодішній епістолярній культурі, і зазвичай висловлював аналогічне прохання щодо надсилання фотографій своїх дописувачів. Але такі запити подавалися без жодного запалу, а, навпаки, у дуже стриманих і розважливих висловах, які сприймаються радше як жест люб'язності чи банальна реакція на їх прохання.

Порівняно зі своїм чоловіком Л. Драгоманова була схильна до більш емоційних висловів і коментарів у супутніх дописах до обміну світлинами. Наприклад, її фотографія, надіслана М. Павлику 1881 р., підписана наступним чином: «Моєму дорогому і найшчирому пріятелю і товаришу од Л. Др.» [11, с. 506].

Насамкінець зауважимо, що обмін фотографіями у процесі розгортання епістолярної комунікації другої половини XIX ст. був доволі цікавим й інформативним ритуалом. Він додавав низку неформальних, приватних, повсякденних рис і комунікативних подробиць до образів багатьох відомих осіб, окреслював їхню манеру спілкування, фізичний вигляд й інші особливості, котрі доповнювали й нюансували певні життєві історії.

У широкому сенсі тодішній обмін фотографіями ставав ще одним способом дальшої гуманізації епістолярного зв'язку. Цей ритуал візуалізував образ уявного співрозмовника, надавав йому конкретних прикмет у складному та мінливому лабіринті персональних лояльностей, ідентичностей і репрезентацій «довгого» XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архив Огаревых / собрал и приготавил к печати М. Гершензон. Москва : Юрайт, 2018. 344 с.
2. Волконский С.М. Мои воспоминания / предисл. М.И. Цветаевой : В 2 т. Москва : Искусство, 1992. Т. 1 : Лавры. Странствия. 399 с.
3. ІР НБУВ. Ф. 292. Од. зб. 194. 2 арк.
4. Кістяківський М. Драгоманов у Флоренції // За сто літ. 1928. Кн. 2. С. 176—188.

5. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. : І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 564 с.
6. Лищинер С.Д. Письма Таты Герцен Герцену / публикации Л.Р. Ланского, С.Д. Лищинер и И.Г. Птушкиной // Литературное наследство. Москва : Наука, 1997. Т. 99, кн. 2. С. 329—480.
7. Миславский В. Искусство фотографии Альфреда Федецкого. Харьков : Фактор, 2009. 128 с.
8. Михайло Драгоманов у спогадах / уклад.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий. Київ : Либідь, 2012. 312 с.
9. Осовата А.Л. Тютчев в Мюнхене (Из переписки И.С. Гагарина с Л.Н. Бахметьевой и И.С. Аксаковым) // Литературное наследство. Москва : Наука, 1989. Т. 97, кн. 2. Ф.И. Тютчев. С. 38—62.
10. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871—1877 / зладив М. Павлик. Львів : НТШ, 1910. XIV, 353 с.
11. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895) / зладив М. Павлик. Чернівці : Руська рада, 1910. Т. 3 : 1879—1881. 519, XI с.
12. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів : їх устрій та культура. Київ : Темпора, 2013. 656 с.
13. Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (З початків соціалістичного руху в Галичині) // За сто літ. 1927. Кн. 1. С. 83—153.
14. Autori Schemboche, Michele attivo 1860—1906 ca. Fondazione 3M. URL: https://www.fondazione3m.it/page_autore.php?autore=Schemboche,%20Michele
15. Carte-de-visite. National Portrait Gallery. London. URL: <https://www.npg.org.uk/collections/explore/glossary-of-art-terms/carte-de-visite>
16. **Il Risorgimento dei romani : Fotografie dal 1849 al 1870. Ediz. Illustrata (Arti visive, architettura e urbanistica)** / Eds. M.E. Tittoni, A. Margiotta, B. Fabio. Roma : Gangemi Editore, [2010]. 112 p.
17. Malaparte C. Woman Like Me / Transl. R.M. Graziadei. Leicester : Troubadour Publishing Ltd, 2007. 96 p.
18. Michele Schemboche (active 1876—1892), Photographer. National Portrait Gallery. London. URL: <https://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp71634/michele-schemboche>
19. Michele Schemboche. Portrait of a Man. National Galleries Scotland. Edinburgh. URL: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/117631/portrait-man>
20. Michele Schemboche (1829—1908). Musée d'Orsay. Paris. URL: <https://www.musee-orsay.fr/fr/ressources/repertoire-artistes-personnalites/michele-schemboche-35981>
21. Natale S. Photography and Communication Media in the Nineteenth Century // History of Photography. 2012. Vol. 36, no. 4, pp. 451—456. <https://doi.org/10.1080/03087298.2012.680306>
22. Person. Michele Schemboche. Getty. Museum Collection. Los Angeles. URL: <https://www.getty.edu/art/collection/person/104S3N>
23. Rome in Early Photographs, the Age of Pius IX. Photographs 1846—1878 from Roman and Danish Collections / Transl. A. Thornton. Copenhagen : Thorvaldsen Museum, 1977. 482 p.
24. Schemboche, Michele, active 1870s—1885. National Library of New Zealand. Wellington. URL: <https://natlib.govt.nz/records/22414322>

25. Science and Art by Mario dei Fiori // The Photographic Times. 1897. Vol. 29, no. 8, pp. 368—371.

Отримано 10 квітня 2025 р.

REFERENCES

1. Arkhiv Ogarevykh [Ogarov Archive] / M. Gershenzon (Comp.). Moscow, 2018. 344 p. [In Russian].
2. Volkonskii S.M. Moi vospominaniia [My memories] / M.I. Tsvetaeva (Preface). [2 vols.]. Moscow, 1992. Vol. 1. 399 p. [In Russian].
3. Fond 292. Unit 194. 2 fols. Institute of Manuscripts of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
4. Kistiakivskyi M. Drahomanov u Florentsii [Drahomanov in Florence]. *Za sto lit* [In a hundred years]. 1928. Book 2, pp. 176—188 [In Ukrainian].
5. Lystuvannia Ivana Franka ta Mykhaila Drahomanova [Correspondence between Ivan Franko and Mykhailo Drahomanov] / I. Vakarchuk, Ya. Isaievych (Eds.). Lviv, 2006. 564 p. [In Ukrainian].
6. Lishchiner S.D. Pisma Taty Gertsen Gertsenu [Letters from Taty Hertsen to Hertsen / publications by L.R. Lansky, S.D. Lishchiner, and I.G. Ptushkina] // *Literaturnoe nasledstvo* [Literary heritage]. Moscow, 1997. Vol. 99, book 2, pp. 329—480 [In Russian].
7. Mislavskii V. Iskustvo fotografii Alfreda Fedetskogo [The Art of Photography by Alfred Fedetsky]. Kharkiv, 2009. 128 p. [In Russian].
8. Mykhailo Drahomanov u spohadakh [Mykhailo Drahomanov in memoirs] / I.S. Hrytsenko, V.A. Korotkyi (Comps.). Kyiv, 2012. 312 p. [In Ukrainian].
9. Ospovata A.L. Tiutchev v Miunkhene (Iz perepiski I.S. Gagarina s L.N. Bakhmetevoi i I.S. Aksakovym) [Tyutchev in Munich (From the correspondence between I.S. Haharin and L.N. Bakhmeteva and I.S. Aksakov)]. *Literaturnoe nasledstvo* [Literary heritage]. Moscow, 1989. Vol. 97, book 2, pp. 38—62 [In Russian].
10. **Perepyska Mykhaila Drahomanova z Melitonom Buchynskym 1871—1877** [Correspondence between Mykhailo Drahomanov and Meliton Buchynsky, 1871—1877] / M. Pavlyk (Comp.). Lviv, 1910. XIV, 353 p. [In Ukrainian].
11. **Perepyska Mykhaila Drahomanova z Mykhailom Pavlykom (1876—1895)** [Correspondence between Mykhailo Drahomanov and Mykhailo Pavlyk (1876—1895)] / M. Pavlyk (Comp.). Chernivtsi, 1910. Vol. 3: 1879—1881. 519, XI p. [In Ukrainian].
12. Skrypka T. Rodovi hnizda Drahomanovykh-Kosachiv: ikh ustrii ta kultura [The Drahomanov-Kosach family nests: their structure and culture]. Kyiv, 2013. 656 p. [In Ukrainian].
13. Studynskyi K. **Perepyska M. Drahomanova z V. Navrotskyim (Z pochatkiv sotsiialistychnoho rukhu v Halychyni)** [Correspondence between M. Drahomanov and V. Navrotsky (From the Origins of the Socialist Movement in Galicia)]. *Za sto lit* [In a hundred years]. 1927. Book 1, pp. 83—153 [In Ukrainian].
14. Autori Schemboche, Michele attivo 1860—1906 ca. Fondazione 3M. Retrieved from: https://www.fondazione3m.it/page_autore.php?autore=Schemboche,%20Michele
15. Carte-de-visite. National Portrait Gallery. London. Retrieved from: <https://www.npg.org.uk/collections/explore/glossary-of-art-terms/carte-de-visite>
16. **Il Risorgimento dei romani: Fotografie dal 1849 al 1870. Ediz. illustrata (Arti visive, architettura e urbanistica)** / M.E. Tittoni, A. Margiotto, B. Fabio (Eds.). Roma, [2010]. 112 p.

17. Malaparte C. *Woman Like Me* / R.M. Graziadei (Transl.). Leicester, 2007. 96 p.
18. **Michele Schemboche (active 1876—1892), Photographer. National Portrait Gallery. London.** Retrieved from: <https://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp71634/michele-schemboche>
19. **Michele Schemboche. Portrait of a Man. National Galleries Scotland. Edinburgh.** Retrieved from: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/117631/portrait-man>
20. Michele Schemboche (1829—1908). Musée d'Orsay. Paris. Retrieved from: <https://www.musee-orsay.fr/fr/ressources/repertoire-artistes-personnalites/michele-schemboche-35981>
21. Natale S. Photography and Communication Media in the Nineteenth Century. *History of Photography*. 2012. Vol. 36, no. 4, pp. 451—456. <https://doi.org/10.1080/03087298.2012.680306>
22. Person. Michele Schemboche. Getty. Museum Collection. Los Angeles. Retrieved from: <https://www.getty.edu/art/collection/person/104S3N>
23. Rome in Early Photographs, the Age of Pius IX. Photographs 1846—1878 from Roman and Danish Collections / A. Thornton (Transl.). Copenhagen, 1977. 482 p.
24. **Schemboche, Michele, active 1870s—1885. National Library of New Zealand. Wellington.** Retrieved from: <https://natlib.govt.nz/records/22414322>
25. Science and Art by Mario dei Fiori // *The Photographic Times*. 1897. Vol. 29, no. 8, pp. 368—371.

Received on April 10, 2025

Svitlana Blashchuk

Institute of History of Ukraine of National Academy
of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-1430-6353

E-mail: blashchuks@gmail.com

Oleksii Yas

Institute of History of Ukraine of National Academy
of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-5816-2876

E-mail: alexyas@ukr.net

PHOTO OF LIUDMYLA DRAHOMANOVA BY MICHELE SCHEMBOCHE
FROM COLLECTION OF INSTITUTE OF MANUSCRIPT
OF V.I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE:
CHRONOLOGICAL ATTRIBUTION AND BIOGRAPHICAL CONTEXTS

Purpose of the study. The aim of the article is to clarify the chronological attribution of the photo of Liudmyla Drahomanova, to relate it to M. Drahomanov's biography, his epistolary contacts and communicative practices, as well as to the working approaches of the Italian photographer Michele Schemboche. **The methodology** is based on a combination of analytical and comparative approaches applied both to the known prints of L. Drahomanova's photo and to M. Drahomanov's correspondence. **Scientific novelty.** The study establishes the chronological attribution of L. Drahomanova's photo and outlines the biographical contexts of M. Drahomanov connected with Italy and Florence, in particular his communica-

tion with M. Buchynskiy and the exchange of photographic cards as a specific cultural ritual. The article highlights the key professional practices of M. Schemboche as a photographer. Based on the analysis of the graphic elements on the reverse side of L. Drahomanova's photo produced by M. Schemboche, the study examines his strategy of professional self-representation. It is shown that Schemboche's photographic services were highly sought after by the aristocracy of the time, while remaining accessible to broader social groups. The scale of Schemboche's creative legacy is emphasized, with his photos preserved in the collections of many renowned museums, galleries, and libraries worldwide. **Conclusions.** The article argues that L. Drahomanova's photo was taken on May 11, 1873, the same day as the photo of her husband. It is noted that M. Drahomanov was rather skeptical about exchanging photographs with his correspondents, although he understood the cultural function of this practice. In most cases, it was not Drahomanov but his correspondents who initiated such exchanges. The study demonstrates that the exchange of photos within epistolary communication in the second half of the 19th century constituted an engaging and informative cultural ritual.

Key words: photo, chronological attribution, Liudmyla Drahomanova, Mykhailo Drahomanov, biography, Michele Schemboche, Florence.